UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAŞI

FACULTATEA DE LITERE

ŞCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

Reconstrucţie filologică a romanului „Nacht” de Edgar Hilsenrath

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător de doctorat: Doctorand:

Prof. univ. dr. Andrei Corbea-Hoişie Ionuţ-Iustin Irimiea

Anunţ

La data de **08noiembrie 2018,** ora**12.00,** în**Sala G. Ivănescu"**, drd.IRIMIEA V. IONUŢ-IUSTIN susţine în şedinţa publică teza de doctorat cu titlul "**Reconstrucţie filologică a genezei romanului *Nacht* de Edgar Hilsenrath**",în vederea obţinerii titlului ştiinţific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componenţă:

Preşedinte:

Prof. univ. dr.Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Conducător ştiinţific:

Prof.univ.dr. Andrei Hoişie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Referenţi:

Prof. univ. dr. Andras Balogh, Universitatea "Babeş Bolyai" din Cluj-Napoca

C. p. I dr. Alexander Rubel, Academia Română

Conf. dr. Ion Lihaciu, "Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iaşi

Cuprins

Prefaţă…….……..…**Error! Bookmark not defined.**

Mulţumiri…….…...**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 1 - Transpunerea Holocaustului în literatură……....**Error! Bookmark not defined.**

1.1. Legitimitatea literaturii Holocaustului……..…**Error! Bookmark not defined.**

1.2. Redarea propriu-zisă a Holocaustului în literatură…….……...**Error! Bookmark not defined.**

1.3. Jurnale despre Holocaust……..…….**Error! Bookmark not defined.**

1.4. Romane documentare despre Holocaust……...**Error! Bookmark not defined.**

1.5. Elementul estetic al literaturii Holocaustului……...…**Error! Bookmark not defined.**

1.6. Concluzii……...……....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 2 – Evreii din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi literatura legată de deportările în Transnistria…….…….……49**Error! Bookmark not defined.**

2.1 Bucovina – Transnistria 1940-1944……..**Error! Bookmark not defined.**

2.2 Leo Katz……....**Error! Bookmark not defined.**

2.3 Aharon Appelfeld şi Norman Manea……..….**Error! Bookmark not defined.**

2.4 Rozsa Gottlieb…….……..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 3 – Edgar Hilsenrath……...….**Error! Bookmark not defined.**

3.1 Biografie şi romanul de debut……..…**Error! Bookmark not defined.**

3.2 Autobiografie şi ficţiune în Nacht……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 4 - Romanul Nacht - Nucleul operelor târzii ale lui Edgar Hilsenrath……..…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.1. Introducere…….……..**Error! Bookmark not defined.**

4.2 Componenta spaţială……..…...**Error! Bookmark not defined.**

4.2.1 Bucovina……..…….…**Error! Bookmark not defined.**

4.2.2 Ghetoul ucrainean…….....**Error! Bookmark not defined.**

Capitolul 5 - Reconstrucţia filologică a genezei romanului Nacht……..…….……....**Error! Bookmark not defined.**

5.1 Scurt istoric al publicării romanului Nacht.....**Error! Bookmark not defined.**

5.2 Prezentare generalăa materialelor din arhivă……..……....**Error! Bookmark not defined.**

5.3 Manuscrisele din Palestina şi din Moghilew-Podolsk……..**Error! Bookmark not defined.**

5.4 Manuscrisele redactate la Lyon…….....**Error! Bookmark not defined.**

5.5 Manuscrisele redactate la New York…...…..….**Error! Bookmark not defined.**

Concluzii finale…….....……..…..**Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie……..……..…….24

Introducere

Lucrarea de faţă – **Reconstrucţie filologică a genezei romanului*Nacht*de Edgar Hilsenrath** îşi propune o analiză pas cu pas a manuscriselor premergătoare versiunii publicate a romanului precizat anterior, analiză prin care doresc să scot în evidenţă, pe de-

o parte, componentele procesului de concepere şi redactare a materialelor (planuri, schiţe) şi evoluţia artistică a autorului (pasaje îmbunătăţite, respectiv pasaje omise din versiunea finală), pe de altă parte. În vederea atingerii acestui ţel, am efectuat stagii de practică în arhiva Academiei de Arte din Berlin, acolo unde am putut cerceta toate manuscrisele ataşate operei *Nacht* – de la primele încercări eşuate ale autorului din Palestina (1945), până la cizelarea versiunii care a ajuns să fie publicată (1964).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, ultimul concentrându-se practic pe ceea ce titlul vrea să sugereze, fiind totodată şi cel mai mare capitol al tezei (aproape 70% din numărul total de pagini) şi totodată capitolul care generează factorul de originalitate al tezei, în timp ce celelalte patru tratează o gamă vastă de subiecte, precum transpunerea temei Holocaustului în literatură (capitolul 1), un scurt istoric privind situaţia Bucovinei în timpul celui de-al doilea război mondial şi a evreilor români deportaţi din Bucovina şi Basarabia în Transnistria, scurtă prezentare a câtorva scriitori de proză bucovineni care se înrudesc oarecum tematic cu Hilsenrath prin prisma experienţei ghetoului transnistrean (capitolul 2) şi, în final, o schiţare a biografiei autorului Edgar Hilsenrath şi felul în care elementele autobiografice s-au manifestat în opera sa (capitolele 3 şi 4).

Capitolul I

Primul capitol al acestei lucrări – Transpunerea Holocaustului în Literatură – are o notă teoretică şi se ocupă cu

problema legitimării temei Holocaustului în literatură, pornind de la dictonul filosofului german Theodor W. Adorno din 1951, conform căruia ar fi o barbarie să se mai scrie poezii după şi despre Auschwitz şi, aşadar, implicit, de a mai avea o cultură după comiterea uneia din cele mai mari crime din istoria omenirii.

În mod clar, Theodor Adorno, în momentul în care a lansat acel dicton, nu se referea strict la actul de a scrie lirică despre Holocaust ca trăire, ci mai degrabă dorea să scoată în evidenţă acea tensiune dintre elementele ce ţin de etică şi de estetică, elemente ce sunt inerente actului de creaţie artistică, unde valorile culturale ale societăţii care a generat Holocaustul sunt apoi reproduse. Pe lângă faptul că realitatea intolerabilă a Holocaustului nu poate fi redată de literatură decât printr-o imitaţie a unui limbaj al morţii, un limbaj care se opune normelor literare conform cărora o operă literară trebuie să scoată în evidenţă frumosul în momentul desăvârşirii sale, Adorno considera că simpla reconstruire a realităţii intolerabile poate într-un fel contamina scriitorul şi poate face aluzie la disonanţa dintre convenţiile estetice şi formaliste ale ordinii şi frumuseţii, pe de-o parte, şi ale haosului şi urâtului care au fost esenţa a ceea ce a însemnat Auschwitz, pe de altă parte.

Dictonul lui Theodor Adorno a deschis, aşadar, un dialog privind legitimitatea literaturii Holocaustului, dialog în care, inevitabil, părerile pro şi contra au fost împărtăşite de diverşi scriitori, istorici şi teoreticieni (printre care Reinhard Baumgarten, Heinrich Böll, Elie Wiesel, Hans Magnus Enzensberger şi Paul Celan) care, în cele din urmă, l-au făcut pe Adorno să-şi revizuiască

punctul de vedere, ajungând în final să se opună vehement oricărei forme de interdicţie a artei şi să vadă în poeziile lui Paul Celan, pe care Adorno le citise după lansarea dictonului său, un ideal artistic desăvârşit. Această dispută privind legitimitatea literaturii Holocaustului nu a dispărut nici după moartea lui Theodor Adorno; anumiţi teoreticieni au tratat în continuare acest subiect, dintre care îi menţionez pe James Edward Young şi Alfred Rosenfeld, primul opunându-se, celălalt susţinând teoria filosofului german.

Una din problemele delicate în cadrul interpretării Holocaustului este dată de deosebirea dintre felul în care acesta este înfăţişat în literatură, aşadar în ficţiune, şi felul în care istoria prezintă faptele dintr-o perspectivă obiectivă. Întrucât există o literatură a Holocaustului alcătuită atât din operele autobiografice, cât şi din ficţiune, se pune astfel problema în ce măsură martorul Holocaustului, cel care scrie ficţiune, relatează adevărul şi cât de mult faptele prezentate în cadrul ficţiunii sunt alterate în vedea obţinerii unui efect intens. În acest sens, singura soluţie posibilă a fost comunicarea dintre literatură şi istorie care a dus la validarea prelucrărilor literare a faptelor Holocaustului, precum şi a formelor de reprezentare alese de autori vizavi de interpretarea evenimentelor, inclusiv reacţiile lor la aceste evenimente. Pe lângă datele teoretice formulate de teoreticieni precum James Edward Young, Barbara Foley sau Wolfgang Iser, am făcut şi studii de caz pe diverse romane autobiografice şi jurnale (menţionez aici *Ist das einMensch* de Primo Levi şi *Buch der Agonie – Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan* de Chaim Kaplan),

încercare din care am prezentat dilema cu care s-au confruntat toţi supravieţuitorii Holocaustului care au scris după eliberarea din lagăre şi ghetouri.

Capitolul II

Capitolul al II-lea prezintă, pe de-o parte, situaţia evreilor din Bucovina în timpul celui de-al doilea război mondial şi, pe de altă parte, opere ce au ca subiect central deportarea evreilor din Bucovina în Transnistria în anul 1941.

Primul subcapitol tratează în linii mari cum cedarea către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei, precum şi a câtorva localităţi din judeţul Dorohoi (ţinutul Herţei) a determinat retragerea armatei şi a administraţiei române din zonele respective în zilele de 26 şi 27 iunie 1940. Această retragere a suscitat izbucniri de entuziasm printre unii ucraineni şi printre unii evrei, care, pe de-o parte, salutau sfârşitul dominaţiei româneşti în respectivele teritorii şi, pe de altă parte, îşi exprimau satisfacţia pentru plecarea exponenţilor unui regim tot mai antisemit. Majoritatea evreilor, însă, erau îngrijoraţi, excepţie făcând evreii comunişti şi adepţii ideologiilor de stânga. Aşadar, faptul că anumiţi evrei au întâmpinat armatele sovietice ca pe nişte forţe eliberatoare nu îndreptăţea câtuşi de puţin prezentarea populaţiei evreieşti ca vrăşmaşă a statului român.

Armata română a avut trei zile la dispoziţie să părăsească aceste teritorii, timp în care s-au produs conflicte între soldaţii români şi cei sovietici, iar pe fondul demoralizării armatei ca urmare

a capitulării fără a o luptă propriu-zisă, o parte din corpul de soldaţi a dezertat, fapt care a culminat cu o serie de masacre comise de aceştia şi, în unele cazuri, de către civilii din populaţia romană sau ucraineană.

În ciuda faptului că circa 3600 de evrei au fost deportaţi în Siberia de către sovietici, mareşalul Ion Antonescu i-a acuzat pe evreii din Basarabia şi Bucovina că au atacat soldaţi români în timpul retragerii armatei române din iunie 1940. Deportarea masivă a evreilor din aceste două regiuni în Transnistria a fost efectuată în lunile iulie-august 1941 (pentru evreii din Bucovina), respectiv septembrie – octombrie 1941 (pentru evreii din Basarabia). Autorităţile române nu şi-au asumat nici un fel de responsabilităţi privitoare la întreţinerea şi hrănirea evreilor în lagăre şi ghetouri, aceştia fiind lăsaţi să trăiască pe socoteala lor, putând fi întrebuinţaţi la munci agricole sau orice altă muncă. O treime din deportaţi a murit de foame, de frig sau de tifos în iarna din 1941/1942, însă cei care puteau lua legătura cu comunitatea de ţărani ucraineni au reuşit să facă schimburi de haine, alimente, chiar şi bani. Mulţi evrei trăiau din cerşit, alţii îşi vindeau hainele ţăranilor ucraineni pentru a primi ceva de mâncare, însă majoritatea ajungea să mănânce iarbă, frunze, coji de cartofi şi dormea în cocini sau grajduri.

Numărul total de evrei români ucişi în Transnistria rămâne în continuare necunoscut, din cauza faptului că nu s-a putut înregistra acest lucru, însă se ştie că cel puţin 87 000 de evrei români şi 130 000 de evrei localnici au murit în Transnistria în perioada 1941 – 1944. Vinovaţi de moartea acestor oameni sunt jandarmii români

care, în timpul deportării, i-au omorât pe cei slabi şi bolnavi; administraţia românească ce a refuzat aprovizionarea şi adăpostirea corespunzătoare a deportaţilor; mareşalul Ioan Antonescu care i-a desemnat pe evrei şi pe persoanele de etnie rromă ca fiind o problemă care trebuia rezolvată; poliţia ucraineană; trupele germane.

Celelalte subcapitole prezintă operele unor scriitori cu rădăcini bucovinene - Leo Katz, Norman Manea, AharonAppelfeld şi Rosza Gottlieb - ce au scris despre deportările în Transnistria şi/sau operele ale căror evenimente descrise au loc în oraşele Siret şi Moghilew-Podolsk. Aceste repere sunt importante în vederea evidenţierii unor paralele dintre operele acestor autori şi biografia acestora, pe de-o parte, şi biografia şi opera lui Edgar Hilsenrath, pe de altă parte.

Capitolele III şi IV

Fiind la rândul său o victimă a regimului antisemit antonescian din timpul celui de-al doilea război mondial şi implicit, prin extensie, a naţional-socialismului german, includerea lui Hilsenrath în literatura Holocaustului nu poate fi negată. Opera sa vastă (8 romane şi o colecţie de povestiri) tratează, fără a se transforma realmente în autobiografie (cu excepţia singurului roman pe care autorul l-a numit *autobiografic*) suferinţele victimelor ghetourilor transnistrene (romanul *Nacht* şi parţial romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablosnky*), dificultatea supravieţuitorului Holocaustului de a se reintegra complet în

societatea post-belică (romanul *BronskysGeständnis*), satira societăţii aparent filosemite a Germaniei de Vest de după război (romanul *DerNaziundderFriseur*), precum şi descrierea spaţiului cultural evreiesc din Europa de Est, aşa zisul*ştetl*, pe care Hilsenrath l-a cunoscut în oraşul Siret din România, înainte de deportarea acestuia şi a familiei sale în Transnistria în 1941 (romanul *JosselWassermannsHeimkehr*, precum şi romanul autobiografic menţionat anterior).

Edgar Hilsenrath s-a născut în 1926 în Leipzig şi şi-a petrecut copilăria în Halle an derSalle, acolo unde tatăl său deţinea o afacere. În momentul în care regimul lui Hitler a devenit insuportabil pentru evrei, iar magazinele acestora au început să fie boicotate, familia Hilsenrath, cu excepţia tatălui, a părăsit Germania şi s-a stabilit în Bucovina în localitatea Siret, acolo unde trăiau bunicii din partea mamei ai autorului. Fără prezenţa naziştilor, fără steaguri înfăţişând zvastica, fără şicanele colegilor şi profesorilor infestaţi de nazism, Hilsenrath va considera această perioadă petrecută în Siret ca fiind „de vis”. Visul avea să dureze doar 3 ani, întrucât în anul 1941 a fost deportat împreună cu noua familie în Transnistria în ghetoul Moghilev-Podolsk şi a locuit acolo până în momentul eliberării de către armata sovietică în 1944. Autorul a emigrat în Palestina în 1945, s-a reunit cu familia în 1947 în Franţa (Lyon), după care s-a stabilit în New York în 1951, unde a trăit circa 20 de ani, înainte de întoarcerea sa definitivă la Berlin. În Statele Unite şi-a desăvârşit primele două romane – *Nacht* şi *DerNaziundderFriseur*, romane care reprezintă primele şi

deocamdată singurele exemple de literatură scrisă în limba germană care să înfăţişeze nimicirea evreilor europeni în mod satiric, ironic şi comic.

În romanul *Nacht*, tema războiului este vag tratată de Hilsenrath. Ceea ce se vede, însă, sunt urmările războiului. Chiar dacă localitatea Prokow este distrusă de bombardamentele anterioare, oamenii încearcă să construiască o societate de la zero. Pe o singură stradă - Puschkingasse – „Puschkinskaja" se desfăşoară toate activităţile comerciale ale ghetoului. Există negustori, mulţi dintre care lucrează la negru, există o cantină a săracilor, o cafenea, soldaţii corupţi, poliţişti, prostituate. Ordinea socială şi ierarhică este desfiinţată şi chiar inversată. Prostituatele, şantajiştii, traficanţii de oameni, negustorii la negru sunt cei privilegiaţi, întrucât sunt protejaţi de poliţie, în timp ce cerşetorilor, mâncătorilor de gunoaie, locuitorilor diverselor adăposturi improvizate, celor fără locuinţă nu le rămâne altceva de făcut decât să lupte pentru supravieţuire, pentru o bucată de pâine şi pentru un loc de dormit. La rândul lor, muribunzii sunt pur şi simplu „moşteniţi" de cei care se află în apropierea acestora, ceea ce implică însuşirea de către cel în putere a tuturor lucrurilor posedate de muribund şi care mai puteau fi utilizate: încălţări, cârpe, haine, dinţi de aur, locuri de dormit. *Nacht*: un univers macabru în care fiecare este împotriva celuilalt şi în care cei care nu cunosc regulile jocului, în principiu, nu au nicio şansă de supravieţuire.

Romanul *Nacht* reprezintă nucleul operei lui Hilsenrath: totul începe de aici, iar acest lucru face ca ordinea apariţiei celorlalte

romane să nu mai aibă o importanţă majoră. Acest roman de debut publicat în 1964 nu a însemnat doar eliberarea lui Hilsenrath din ghearele depresiei, ci şi consacrarea acestuia ca un autor demn de a fi luat în considerare pentru literatura Holocaustului şi în general pentru literatura secolului al XX-lea, ce-i drept 14 ani mai târziu după debut, odată cu republicarea romanului la editura Helmut Braun Verlag.

Edgar Hilsenrath împărtăşeşte destinul şi problemele de identitate ale multor autori germano-evrei din generaţia sa. Atmosfera insuportabilă instaurată după 1933 în Germania şi fragmentarea familiei Hilsenrath înainte de deportare şi după eliberarea din ghetou, condiţiile în care această ruptură s-a produs şi felul în care familia a încercat să prindă rădăcini într-un alt spaţiu aparent mai favorabil, toate aceste elemente îi marchează viaţa şi opera. Există două spaţii emblematice ce apar în toate romanele autorului de faţă: ştetl-ul evreiesc (inspirat din spaţiul bucovinean unde şi-a petrecut 3 ani din viaţă – mai ales oraşul Siret şi, în plan secund, oraşul Cernăuţi), respectiv ghetoul transnistrean (în cazul său, ghetoul Moghilew-Podolsk). Ceea ce este interesant la romanele lui Hilsenrath este că niciunul din personajele sale nu trăieşte fizic nicio secundă în spaţiul bucovinean sau în ştetl-ul evreiesc, spaţiul respectiv fiind invocat de aceste personaje doar prin prisma amintirii, a visului şi a nostalgiei, iar aceste reminiscenţe provoacă suferinţă, deoarece subiectul lor rămâne departe şi de neatins (excepţie fac aici romanul autobiografic *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, romanul *Das Märchen vom letztenGedanken* care

tratează tema genocidului armean şi unde spaţiul bucovinean nu este menţionat, şi romanul *Gibacht, GenosserMandelbaum*, unde personajul principal petrece o singură noapte într-un astfel de ştetl).

Ghetoul este unul singur pentru omul şi pentru autorul Hilsenrath, şi poartă numele de Moghilev-Podolsk, unde a trăit circa trei ani de zile, fiind martor la decadenţa, degradarea şi suferinţa umană provocată, pe de-o parte, de foamete, frig şi boli, şi pe de altă parte de destrămarea familiilor. Suferinţa locuitorilor din ghetou se lasă înregistrată de Hilsenrath prin ochii personajului principal Ranek, ce învaţă din mers trucurile supravieţuirii ghetoului. Cuvinte precum *compasiune, intimitate, altruism* nu sunt cunoscute acolo. Spaţiul restrâns face ca oamenii să nu se mai diferenţieze unul de celălalt, ceea ce le anulează identitatea. Nu e de mirare că Hilsenrath introduce în acest roman foarte multe personaje fără nume, victime ori ale frigului, ori ale raziilor. Iar cei care au totuşi un nume, sau măcar o poreclă, sunt cei care reuşesc să-şi găsească un adăpost. Romanul lui Hilsenrath este fidel realităţii istorice prin aceea că reconstruieşte în aparenta ficţiune o închisoare a fricii, disperării şi suferinţei. Moartea se află pretutindeni: frigul, foamea şi raziile reprezintă rutina locuitorilor din ghetou, paralelă cu rutina efortului lor disperat pentru a trăi de pe-o zi pe alta. Ghetoul transnistrean devine astfel în proza lui Hilsenrath proiecţia negativă a ştetl-ulevreiesc, o stare de normalitate în anormalitate, acceptată de toate personajele sale. Autorul încearcă să le regăsească umanitatea, sau ce-a mai rămas din ea, în momentul în care el le plasează în situaţii limită.

Romanul *Nacht* înfăţişează pierderea identităţii personajelor, sugerând pe această cale pierderea identităţii evreilor care brusc, trebuie să uite de ceea ce erau înainte şi să se transforme în bestii pentru a supravieţui. De altfel, pierderea identităţii se regăseşte şi la protagonistul romanului *BronskysGeständnis*. Neputinţa de adaptare în orice societate, neputinţă provocată de destrămarea propriei identităţi în ghetoul Moghilev-Podolsk, îl constrânge pe Bronsky să se elibereze de memoria acestuia doar prin scrierea unui roman intitulat *DerWichser*. Ranek nu supravieţuieşte ghetoului Prokow, răpus la finalul romanului de tifosul exantematic. Însă Bronsky, personajul principal al romanului *BronskysGeständnis*, supravieţuieşte şi emigrează în New York pentru a se adapta unui nou spaţiu, diferit faţă de cel dinainte şi cât mai departe de el, cu năzuinţa de a-şi face un nume în ţara tuturor posibilităţilor. Chiar dacă acţiunea celui de-al doilea roman *DerNaziundderFriseur* nu are loc în Europa de Est, ghetoul transnistrean este invocat aici de către un supravieţuitor al acestuia, Mira Schmulevitch, viitoarea soţie a lui Max Schulz/ItzigFinkelstein. Aceasta, împreună cu o femeie în vârstă, reuşeşte să părăsească localitatea ucraineană Wapnjarka-Podolsk, după ce un soldat SS a omis să o împuşte într-o groapă comună – Ranek trăieşte aceeaşi experienţă în Prokov -, şi să emigreze în Palestina.

Capitolul V

În vederea îndeplinirii scopul acestei tezei de doctorat, am efectuat stagii de cercetare în Arhiva Academiei de Arte din Berlin. Arhiva adăpostește numeroase manuscrise ale lui Hilsenrath din perioada 1945 – 1958. Primele manuscrise (1945 – 1949) reprezintă doar niște tentative, încercări nereușite care au puţină legătură cu ceea ce va deveni opera finală și care din punct de vedere artistic pot fi considerate slabe, întrucât Hilsenrath nu deţinea la vremea respectivă abilităţile necesare pentru a deveni un scriitor adevărat. De altfel, primele sale publicaţii au fost niște povestiri scurte publicate într-o revistă din Viena (Wiener Magazin), cel mai cunoscut text purtând numele de *Denise*, apărut abia în anul 1950. Manuscrisele din perioada 1949 – 1958, manuscrise ce conţin în mare parte pagini scrise de mână în cafenele din Lyon și New York, constituie temelia asupra căreia Hilsenrath și-a clădit întregul roman. Cu toate că acestea nu deţin o însemnătate prea mare din punct de vedere artistic, ele au o valoare imensă atât pentru reconstituirea genezei romanului *Nacht*, cât și în general, ca ilustrare a mecanismului genetic al unei opere literare – circa 3000 de pagini cu însemnări, schiţe, observaţii pe marginea textului, pagini ale căror text este tăiat și apoi reluat sub altă formă mai târziu și, de asemenea, pagini cu text ilizibil. Datorită acestui volum imens de informaţii, un cercetător poate urmări evoluţia creatoare a lui Hilsenrath și, de asemenea, descoperi povestea din spatele ficţiunii.

În perioada 2013 – 2016 am efectuat 3 stagii de cercetare în arhivă (august 2013; ianuarie – septembrie 2015; februarie – aprilie 2016), timp în care am reușit să parcurg toate manuscrisele aferente

acestui roman, ceea ce înseamnă 2918 file redactate în perioada 1945 – 1958, la care se adaugă şi corespondenţa dintre Hilsenrath şi editura Kindler în intervalul iunie 1963 – octombrie 1969, corespondenţă care însumează 175 de pagini şi care mi-a fost pusă la dispoziţie de domnul Helmut Braun - al doilea editor al lui Edgar Hilsenrath – în luna august al anului 2013.

Cele 2918 de file cercetate în arhivă sunt aranjate în mai multe folii care la rândul lor sunt plasate în mai multe mape. Arhiva Hilsenrath cumulează la romanul *Nacht* 65 de mape iar fiecare mapă deţine de cele mai multe ori câte 3 folii, fiecare folie cuprinzând, în medie, 50 de file. Materialul cercetat a fost în proporţie de 80% scris de mână, în timp ce restul materialului este scris la maşină.

Romanul *Nacht* a fost conceput în trei perioade de creaţie, în funcţie de reşedinţa lui Hilsenrath. În intervalul 1945 – 1948, petrecut de autor în Palestina, au fost redactate circa 322 de file care conţin în mare însemnări cu privire la cadrul romanului, precum şi schiţe şi proiecte cu privire la desfăşurarea acţiunii şi la desăvârşirea personajelor. Dacă versiunea finală a romanului *Nacht* plasează acţiunea doar în ghetoul fictiv Prokow iar perspectiva narativă este una obiectivă, nu acelaşi lucru se poate spune despre primele tentative de scriere ale lui Hilsenrath, care avea în vedere un roman autobiografic plasat în perioada 1933 – 1944, aşadar incluzând perioada copilăriei, momentul propriu-zis al deportării şi existenţa sa în ghetou. A doua perioadă de creaţie s-a desfăşurat la Lyon între 1948-1951 şi cuprinde 522 de file; pe lângă diverse nuvele ale lui Stefan Zweig, unele romane ale lui Max Brod şi romanul *Im*

WestennichtsNeues a lui Remarque, pe care Hilsenrath le citise deja în Siret şi pe ai căror autori încearcă acum să-i imite, autorul are în 1948 revelaţia romanului *Arc de Triomphe* al aceluiaşi Erich Maria Remarque, moment ce va declanşa forţa creatoare a lui Hilsenrath. În final, perioada cea mai lungă şi complexă de creaţie îl găseşte pe Hilsenrath la New York, unde va lucra la roman timp de 7 ani, finalizându-l în 1958. Materialul din arhivă redactat la New York se întinde pe circa 2000 de file şi doar aici încep să apară treptat-treptat asemănări cu versiunea finală a romanului.

Cele 2918 de file menţionate mai sus nu sunt toate de aceeaşi dimensiune şi pe mai mult de jumătate dintre acestea s-a scris pe ambele feţe. Foarte multe file proveneau din caiete studenţeşti dictando, foarte rar şi de matematică; dimensiunile acestor caiete variau de la 15 cm la 30 de cm pe lungime. Există şi aşa-zisele *loseBlätter*, nişte pagini separate, fie coli de hârtie ce nu provin din caiete studenţeşti, fie nişte chitanţe peste care Hilsenrath şi-a aşternut idei răzleţe (de cele mai multe ori pe verso), de regulă observaţii scurte cu privire la desfăşurarea acţiunii sau caracterizarea personajelor sale.

În ceea ce priveşte scrisul de mână al lui Hilsenrath, trebuie remarcate anumite aspecte importante. Din momentul în care Hilsenrath începe să scrie propriu-zis la roman, adică după redactarea planurilor iniţiale, multe pasaje ale romanului se repetă, uneori cu mici schimbări, alteori cu schimbări semnificative. Multe pasaje sunt tăiate, fapt care dă de înţeles că Hilsenrath renunţase la acele idei, însă multe dintre aceste pasaje tăiate pot funcţiona ca

punţi de legătură între anumite secţiuni din cadrul variantei finale ale romanului. Structura capitolelor nu corespunde întocmai cu cea din varianta finală a romanului, mai ales în fazele incipiente de creaţie, iar înainte de fiecare capitol, Hilsenrath concepe noi planuri pentru desfăşurarea acţiunii din cadrul acelor capitole. Pe alocuri, apar şi aşa zise observaţii pe margine – *Randbemerkungen* - prin care autorul face anumite modificări la planurile făcute la începutul capitolelor. În ceea ce priveşte stilul de scriere şi structurarea frazelor, Hilsenrath nu respectă tot timpul rigorile necesare. Face foarte multe prescurtări – u. în loc de *und*, v. în loc de *von*, polit. în loc de *politisch*, rum. în loc de *rumänisch*; nu pune aproape niciodată virgulă înainte de o propoziţie subordonată, uneori îşi începe propoziţia subordonată cu *das*, în loc de *dass*, nu pune mereu verbul la finalul propoziţiei subordonate introduse de o conjuncţie şi de foarte multe ori nu foloseşte ghilimele sau orice alt semn pentru a arăta că personajele sale sunt implicate într-un dialog.

Manuscrisele redactate de autor în timpul şederii sale în Palestina (1945 – 1947) reprezintă primele încercări de scriere ale sale. Toate materialele din această perioadă au un foarte puternic accent autobiografic şi exprimă dorinţa lui Hilsenrath de a depune mărturie despre Holocaustul transnistrean. Se poate considera că ele constituie baza de pornire a romanului *Nacht*, dar în special pentru romanul autobiografic publicat la 33 de ani după debut. Hilsenrath surprinde, aşadar, evenimente din Germania nazistă şi ghetoul Moghilew pe care le narează la persoana I, utilizând un stil foarte simplu şi direct, asemănător lui Stefan Zweig, aşa cum menţionează

şi el într-una din observaţiile de pe margine. Modelul de lucru exersat de Hilsenrath în manuscrisele din aceste mape va fi păstrat şi de-aici înainte: aproape oricărui capitol îi va preceda un plan de idei, iar investigaţia documentară, chiar dacă nu va mai avea caracter istoric sau social, va continua la rândul ei, în domenii diferite, de la tehnică la medicină.

Manuscrisele redactate la Lyon (1947 – 1951) pun baza primelor 5 capitole ale romanului propriu-zis, capitole ce vor fi cizelate şi desăvârşite la New York, iar pe de altă parte, şi în acelaşi timp, prezintă acţiunea a cel puţin alte 4 capitole ce s-ar fi putut petrece înainte de începutul romanului propriu-zis. Autorul îşi face multe însemnări pe margine privind caracterizarea personajelor şi desfăşurarea acţiunii şi întreprinde şi unele încercări de redactare a unor capitole separate de ceea ce avea să devină mai târziu *Nacht*. În ceea ce priveşte aceste încercări separate, se poate observa cât de puternică a fost influenţa romanului *L'arc de Triomph* al lui Erich Maria Remarque. Nu doar stilul simplu al lui Remarque a fost preluat de Hilsenrath, ci şi numele personajelor principale care, iniţial, fuseseră numite Ravic şi Joan, precum protagoniştii romanului menţionat anterior. Pornind de la numele *Ravic*, Hilsenrath avea să-şi numească personajul principal din *Nacht*Raduc, Ranuk, Radec şi în final Ranek.

Perioada de creaţie din New York (1951 – 1958) a romanului *Nacht* a generat 34 de mape şi reprezintă, aşadar, cea mai importantă şi prolifică perioadă de creaţie din cele trei. Pe lângă conţinutul romanului propriu-zis, manuscrisele conţin numeroase

pasaje de text şi chiar şi capitole care au fost îndepărtate sau modificate substanţial, dar care ar putea funcţiona care punţi de legătură între capitolele romanului propriu-zis, acolo unde, de pildă, apar elipse temporale. Pasajele modificate schimbă parţial sau total psihologia unor personaje, în comparaţie cu versiunea finală, sau pur şi simplu firul narativ. Ca exemple, menţionez aici visele lui Ranek în care apar Fred şi mama sa împreună cu Debora, vise care au un efect puternic asupra cititorului şi care ar fi putut fi incluse fără probleme şi în versiunea finală. Visele cu Fred arată în mod clar remuşcările pe care Ranek le simţea după oribila faptă comisă, iar celelalte pot fi explicate prin trauma suferită de protagonist în momentul în care părinţii săi sunt ucişi. Deşi visele cu mama lui Ranek şi Debora ar fi fost suficiente să evidenţieze tragismul existenţei personajului principal – imaginea cu Fred întins la podea în timp ce Debora cântă la pian, precum şi imaginea grotescă a feţei lui Fred care râde după ce reporneşte vagoanele staţionate pe linia moartă, ar fi cântărit poate mai mult în „umanizarea" personajului Ranek, de unde şi un şoc şi mai puternic în mintea cititorului atunci când la finalul romanului Ranek moare. Probabil acesta a şi fost raţionamentul autorului, doritorsă nu-i dea voie cititorului să se ataşeze prea mult de nici un personaj, în special de protagonist, a cărui moarte la scurt timp înainte de părăsirea ghetoului nu schimbă nimic. Ranek trăieşte şi moare în van, iar cititorul planează neputincios şi detaşat asupra întregului peisaj care se descompune, precum tifosul exantematic „descompune" trupurile şi minţile celor afectaţi.

Firele narative alternative, îndepărtate în versiunea finală, unde apar Deborahşi asociaţii acesteia, au fost concepute în Lyon (însemnările lui Hilsenrath unde Deborah pleacă din ghetou şi apoi se întoarce), urmând ca la New York să fie dezvoltate. În manuscris, încercările acestor personaje sunt sortite eşecului, fără ca autorul să mai revină asupra lor. Din aceleaşi considerente privind ambiguitatea trecutului personajelor, Hilsenrath renunţă la aceste evenimente în care componenta sionistă, de care a fost însuşi influenţat în adolescenţa sa în Siret, preia prim planul. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu flashback-urile Deborei şi ale Sarei, cu dialogurile dintre Ranek şi bătrâna cerşetoare (*die Bucklige*), cu poveştile lor de care un cititor s-ar fi putut ataşa mai uşor. În felul acesta, cititorul are mereu impresia că toate personajele din *Nacht*au trăit din totdeauna şi că vor trăi mereu în Prokow.

Concluzii

Cercetarea pe care am întreprins-o este una vastă, însă nu exhaustivă. Lucrarea de faţă poate reprezenta un punct de plecare pentru o lucrare mult mai amplă în care universul întreg al arhivei Hilsenrath să fie captat, prelucrat şi apoi oferit publicului. Deşi se analizează în mod filologic a diferenţelor de conţinut şi formă dintre versiunea finală a romanului şi manuscrisele din arhivă, lucrarea poate fi considerată uneori o eboşă, întrucât mi-a fost imposibil să nu redau schematic toate modificările pe care manuscrisele le-au suferit în momentul prelucrării finale.

Bibliografie

Surse primare privind opera lui Edgar Hilsenrath:

Arhiva Hilsenrath din cadrul Academiei de Arte din Berlin:
mapele ce conţin manuscrise concepute în Palestina: 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 717, 746, 750
mapele ce conţin manuscrise concepute în Lyon: 632, 633, 634, 648, 649, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 739
mapele ce conţin manuscrise concepute în New York: 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 766, 767

Schimbul de scrisori dintre Edgar Hilsenrath şi editura Kindler (1963 – 1968) pus la dispoziţie de Helmut Braun

Hilsenrath, Edgar: *Berlin…Endstation*, Dittrich Verlag, Berlin, 2006
Hilsenrath, Edgar: *BronskysGeständnis*, Dittrich Verlag, Berlin, 2003
Hilsenrath, Edgar: *DerNaziundderFriseur*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016
Hilsenrath, Edgar: *Die Abenteuer des Ruben Jablonsky*, Piper Verlag, München – Zürich, 1997
Hilsenrath, Edgar: *JosselWassermannsHeimkehr*, Piper Verlag, München – Zürich, 1996
Hilsenrath, Edgar: *MoskauerOrgasmus*, Dittrich Verlag, Berlin, 2007
Hilsenrath, Edgar: *Nacht*, Piper Verlag, München-Zürich, 1990

Surse secundare privind opera lui Edgar Hilsenrath:
Braun, Helmut: *Ich bin nichtRanek – Annäherung an Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006

Braun, Helmut: *Verliebt in die deutscheSprache – Die Odyssee des Edgar Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin 2006
Dittrich, Volker: *ZweiSeitenderErinnerung: Die Brüder Edgar und Manfred Hilsenrath*, Dittrich Verlag, Berlin, 2012

Dopheide, Dietrich: *Das GroteskeundderSchwarze Humor in den Romanen Edgar Hilsenraths*, Weißensee Verlag, Berlin, 2000

Kraft, Thomas: *Edgar Hilsenrath – Das Unerzählbareerzählen*, Piper Verlag, München-Zürich, 1996

Stenberg, Peter: *Memories of the Holocaust – Edgar Hilsenrath andthefiction of genocide*, articol publicat în *Deutsche VierteljahrsschriftfürLiteraturwissenschaaftundGeistesgeschichte*, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1982

Vahsen, Patricia: *Lesearten – Die Rezeption des Werks von Edgar Hilsenrath*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008

Von Zanthier, Agnieszka: *Julian Stryjkowskiund Edgar Hilsenrath: Zur IdentitätjüdischerSchriftstellernach 1945*

Surse principale privind literatura Holocaustului:

Appelfeld, Aharon: *GeschichteeinesLebens*, RowohlTaschenbuch Verlag, Berlin, 2016

Flinker, Mosche: >>*Auchwennichhoffe.*<< *Das Tagebuch des MoscheFlinker*, Berlin University Press, 2008

Frank, Anne: *Anne Frank Tagebuch*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2016

Gottlieb, Rosza: *Katiţa, prinţesa ghetoului*, Editura Glykon& Fortuna, Bucureşti, 2003

Kaplan, Chaim. A: *Buch der Agonie. Das WarschauerTagebuch des Chaim A. Kaplan*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1967

Katz, Leo: *BrennendeDörfer*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2006

Katz, Leo: *Totenjäger*, Rimbaud Verlagsgesellschaftzusammen mit dem Verlag der Theodor Kramer Gesellschaft, Wien, 2005

Levi, Primo: *Ist das einMensch?*, DeutscherTaschenbuch Verlag, München, 2016

Levi, Primo: *Mai e acesta oare un om?*, Editura Univers, Bucureşti, 1974
Manea, Norman: *Octombrie Ora Opt*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
Wiesel, Levi: *Noaptea*, Editura Corint, Bucureşti, 2012

Surse secundare privind literatura Holocaustului:

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 6. Negative Dialektik. Jargon derEigentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *GesammelteSchriften 7. ÄsthetischeTheorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Adorno, Theodor W.: *Jene zwanzigerJahre*, MerkurZeitschrift, Januar 1962, Heft 167, p. 46 – 51, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1962_01_0046-0051_0046_01

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 10.1. KulturkritikundGesellschaft I, Prismen, OhneLeitbild*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1977

Adorno, Theodor: *GesammelteSchriften 11. Noten zur Literatur*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1990

Alvarez, A.: *The Literature of the Holocaust*, articol publicat în revista Commentary, Noiembrie 1964, preluat de pe: https://www.commentarymagazine.com/articles/the-literature-of-the-holocaust/

Barthes, Roland: Eseul *The Discourse of History*publicat în colecţia *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York, 1986

Baumgart, Reinhard: *Unmenschlichkeitbeschreiben*, MerkurZeitschrift, Januar 1965, Heft 202, p. 37-50, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1965_01_0037-0050_0037_01

Bettelheim, Bruno: *The informedheart. Autonomy in a Mass Age*, The Free Press of Glencoe, 1962

Böll, Heinrich : *Frankfurter Vorlesungen,*Verlag: Kipenhauer&Witsch, Köln, Berlin, 1966

Brecheisen, Claudia: *IdentitätundJudentum bei JakowLind, Edgar Hilsenrath undJureck Becker*, Universität Augsburg, 1993

Debazi, Elisabeth H.,: *Zeugnis: Erinnerung – Verfremdung: LiterarischeDarstellungundReflexion von Holocausterfahrung,* Tectum Verlag, Marburg, 2008

DekovenEzrahi, Sidra: *Bywordsalone. The Holocaust in Literature*, The University of Chicago Press, United States, 1980

Enzensberger, Hans Magnus: *Die SteinederFreiheit*, MerkurZeitschrift, August 1959, Heft 138, p. 770 – 775, preluat de pe: https://volltext.merkur-zeitschrift.de/article/mr_1959_08_0770-0775_0770_01

Foley, Barbara: *Fact, Fiction, Fascism: Testimonyand Mimesis in Holocaust Narratives*, articol apărut în Comparative Literature, Vol. 34, Nr. 4 (Autumn 1982), p. 330 – 360, Duke University Press, 1982

Fromm, Erich: *Fuga de libertate*, Editura Trei, Bucureşti, 2016

Frunză, Sandu: *Noaptea lui Elie Wiesel*, Contemporanul, Anul XXI, Nr. 7, 2010

Jung, Carl Gustav: *Opere Complete 9/1. Arhetipurile şi inconştientul colectiv*, Editura Trei, Bucureşti, 2014

Lamping, Dieter: *IdentitätundGedächtnis in derjüdischenLiteraturnach 1945*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2003

Lamping, Dieter: *SindGedichteüber Auschwitz barbarisch? Über die HumanitätderHolocaust-Lyrik*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1996

Langer, Lawrence L.: *Artfromtheashes – A Holocaust Anthology*, Oxford University Press, New York, 1995

Morar, Ovidiu: *Scriitori evrei din România*, Editura Ideea Europeană, Bucureşti, 2012

Rosenfeld, Alvin H: *EinMundvollSchweigen. LiterarischeReaktionenauf den Holocaust*, VandenhoeckundRuprecht Verlag, Göttingen, 1999

Rosenfeld, Alvin: *A doubledying. Reflections on Holocaust Literature*, Indiana University Press, 1980

Solomon, Francisca – *Nu scriu despre Holocaust, scriu despre Evreu, iar Evreul a fost înainte, în timpul şi după Holocaust*, ziarul Timpul, volumul 7, 2006

Werner, Klaus: *ErfahrungsgeschichteundZeugenschaft– Studien zur deutsch-jüdischenLiteraturausGalizienundderBukowina*, Band 92, IKGS Verlag, München, 2003

Wyschgorod, Michael: *SomeTheologicalReflection on the Holocaust* (publicat în Response: Contemporary Jewish Review, Vol. 9), 1975

Young, James Edward: *Beschreiben des Holocaust – DarstellungundFolgenderInterpretation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1997

Surse istorice:

Ancel, Jean: *Transnistria*, Editura Atlas, Bucureşti, 1998

Braun, Helmut: *Czernowitz: Die GeschichteeineruntergangenenKulturmetropole*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2005

Carp, Matatias: *Cartea Neagră*: *Suferinţele evreilor din România 1940 – 1944, vol. III,* Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice „Dacia Traiană", Bucureşti, 1947

Comisia Internţională pentru studierea Holocaustului în România - Raport Final, Editura Polirom, Bucureşti, 2004

Heinen, Armin: *România, Holocaustul şi logica violenţei*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2011

Ioanid, Radu: *Evreii sub regimul Antonescu*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997

Jägendorf, Siegfrid: *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941 – 1944*, Editura Hasefer, Bucureşti